

FRUKTBARHET SIKRES VED ARGUMENTASJON, IKKE MED ERKLÆRINGER

AV LEIF PETTER OLAUSSEN

Nils Christie er opptatt av at det selvsagt ikke er uvesentlig hvilke faglige begreper vi bruker. Han ser det som viktig å unngå "konvensjonelle kategorier som vanligvis anvendes", han vil dempe strafferettens hegemoni ved å bryte ned det "tilsynelatende selvfølgelige i at kriminaliteten finnes", vil unngå å bruke "belastende termer", "store ord" som "fungerer som en sperre for forståelsen", og han vil ikke bli bundet opp av "de klebrige ordene".

Det mest slående ved denne delen av hans svar er at han ikke angir hvordan han har gått fram (hvilke *faglige kriterier* som er benyttet) for å skille mellom akseptable og uakseptable ord, ord som kleber og de som ikke gjør det, ord som stenger for forståelse og hvilke som åpner for det, hvilke som er hegemoniske og hvilke som ikke er det. Karakteristikkene hans blir dermed bare erklæringer som han formodentlig mener må godtas, uten at han trenger legge fram de kriterier og argumenter som skal underbygge inndelingene han har lagd.

Videre skriver han: "Handlinger er mangetydige. Maktforhold er viktige når det gjelder bestemmelsene av handlingers mening og de ord som anvendes i den forbindelse." Siden han foretrekker å bruke konkrete beskrivelser for å forstå fenomener, skal jeg imøtekomme det:

- Sykkelen som ble låst til stativet da jeg forlot den, er vekk når jeg kommer for å hente den, den ødelagte låsen ligger på bakken der den sto...
- Døra inn til boligen er brutt opp, skuffer og skap endevendt, penger, TV og CD-plater, vin og brennevin er vekk...
- En gammel dame opplever at en ung mann tar håndveska hennes med månedens trygdeutbetaling i ...
- En ekspeditør på bensinstasjonen blir truet med balltre og kniv, bundet og lagt i et bakrom med tape over munnen, mens kassaapparatet blir tømt ...
- En forretningsdrivende som om morgenen finner at sitt låste varelager er blitt nesten tømt i løpet av en natt...
- Bankansatte som ser at maskerte menn med maskinpistoler stormer inn i lokalet, et skudd går av mot taket, de får våpnene rettet mot seg, og krav om å utlevere penger og legge seg ned på gulvet ...

Jeg tror *ikke* at det er mange som mener at disse (og mengder av andre) handlinger er mangetydige. Derimot er jeg enig i at maktforhold er viktig for hvilke ord som blir brukt til å beskrive slike handlinger. De som rammes av handlingene ovenfor opplever at de har blitt utsatt for (makt)overgrep, og de føler seg bl. a. avmektige. Derfor

skrev jeg: "De konflikter folk melder til politiet, uten å ha noen plikt til det, er angrep og overgrep de ikke vil finne seg i, og hvor de mener det er legitimt og fordelaktig å koble inn et maktorgan med høy legitimitet" (Olaussen 2004, s. 35). Opplevelse av overgrep og avmakt er sentralt når handlinger blir forstått som kriminalitet.

Nils Christie skriver som om handlinger er synonymt med *det uønskede*. Den siste kategorien dekker imidlertid en lang rekke fenomener som er *vesensforskjellige* fra handlinger, fordi mye som er uønsket, ikke henger sammen med intensjoner. Noen eksempler: snø- eller steinras som ødelegger boliger, veier og skader eller tar livet av mennesker eller dyr, båter som forliser i uvær, sykdommer, fly som faller ned på grunn av motorstans osv. Dette er uønskede *hendelser*. Når Nils Christie går inn for å viske bort skillet mellom handlinger og hendelser ved å bruke begrepet "det uønskede" om alt, fjerner han handlingers intensjonale aspekt og dermed deres moralske karakter. Handlingene blir *objektivert* (gjort til natur) som om de er like moralsk nøytrale som en høststorm. Det kan jeg verken se som et faglig framskritt eller som et godt faglig utgangspunkt for å forstå hva kriminalitet er. Det er overraskende at han finner et klassisk naturvitenskapelig, objektiverende *utenfraperspektiv* så fruktbart.

Jeg har problemer med å forstå hvorfor kriminologer skal være så opptatt av handlingers *mening* fordi jeg ikke helt får tak på hva begrepet mening betyr i denne sammenhengen. (Hva spør man etter om man spør om hvilken *mening* handlingen i siste prikkpunkt ovenfor har?) Enda mer i tvil blir jeg når Nils Christie synes å hevde at handlinger får sin mening *utenfra*, at mening er noe som *gis* en handling, formodentlig av andre enn de som utfører handlingen. Hvis jeg tolker ham rett, er jeg uenig. Handlinger som de ovennevnte, blir ikke kriminalitet fordi "noen har bestemt seg for å kalle [dem] kriminalitet, eller bestemte typer kriminalitet", eller fordi man er "bundet til maktsterke aktørers syn på hvordan verden er." De blir heller ikke kriminalitet fordi noen vinner "kampen om den mening handlingen og de handlende skal gis". I tradisjonen fra Weber og den fenomenologisk inspirerte sosiologi der handlingers mening er sentral, kan det ikke være tvil om at *aktørens hensikt* er viktig ved bestemmelse av hvilken mening en handling *har*, jfr. Schutz (1967 s. 40). Handlingers mening konstitueres imidlertid ikke av intensjon/ønske alene, men mot en forståelsesbakgrunn av normativ/institusjonell karakter: Man kan bare forstå meningen med at en person drar et plastkort gjennom en smal sprekk i et apparat ved kassa i en butikk, etterfulgt av noen tastetrykk på samme apparat, dersom man legger til grunn at det er en kunde som ønsker å betale for varer, og at det er en underforstått/institusjonalisert enighet om at nevnte handlinger er en gyldig betalingsmåte. Å rette et ladd skytevåpen mot en person og trekke av i den hensikt å ta livet av personen, har én mening dersom den sosiale rammen er krig, en annen hvis rammen er krangel i kortspill eller sjalusi mellom

to rivaler. Å forstå meningen med en handling forutsetter et dobbelt *innenfrablikk*: mot intensjon/ønske og mot sosial kontekst. Hvis man inntar en *utenforposisjon* og insisterer på et *objektspråk* som fjerner handlingers hensikt, blir det umulig å forstå hvordan handlingers mening skal bestemmes sosiologisk.

I noen sammenhenger kan det være vanskelig å forstå hvilke intensjoner en aktør har eller har hatt. Men det som kjennetegner svært mange av de handlinger som blir forstått som kriminalitet, er at vi ikke er i tvil om at aktørens hensikt har vært ond, eller at han ikke har tatt tilstrekkelig hensyn til andre menneskers rett til å leve i fred, til deres ve og vel. Slike¹ handlinger *er* kriminalitet fordi de medførte så følbare skader for ofrene og ble utført med en slik hensikt eller mangel på rimelig aktsomhet og respekt for dem som ble rammet av handlingene, at det er moralsk enighet om at straff er berettiget. Straff er et *førstrafferettslig*, allmennmorsk begrep, og er ikke identisk med det likelydende strafferettslige begrepet, som avgrenser maktorganers legitime handlingsrom. Denne avgrensingen er et resultat av kommunikativ handling: drøfting av erfaringer med å løse mellommenneskelige problemer som følge av skadevirkninger som er intendert eller skapt ved manglende aktsomhet overfor andre. At ikke alle (til all tider) har hatt samme mulighet til å influere på resultatet, og at heller ikke alles interesser nyter likeverdig beskyttelse, er opplagt. At begrepet kriminalitet ikke er til hinder for å forstå dette, fremgår av en fyldig kriminologisk/rettssosiologisk litteratur (gjørne inkludert *Hva er en dirk mot en aksje?*). At den strafferettslige avgrensingen verken er et naturprodukt eller uten koblinger til sosial makt, og ikke kan være hevet over faglig debatt, er like selvfølgelig.

Nils Christies tese om hegemonisk tenkning tror jeg henger sammen med at han opplever et forklaringsbehov. Tesen blir et hjelpemiddel til å forstå at det ikke finnes et rungende krav om å få konfliktene tilbake, til tross for at han for snart tretti år siden (Christie 1977) "avslørte" at juristene hadde stjålet folks konflikter: Folk krever ikke å få konfliktene tilbake fordi deres bevissthet er okkupert av hegemonisk tenkning (juridiske kategorier). Hegemonitesen fremstår som et klassisk "sikkerhetsnett" til redning av en uholdbar tanke, at juristene har stjålet folks konflikter. Men forklaringsbehovet (og behovet for hegemonitesen) bortfaller ved å innse at tyveritanken er uholdbar: Ofre flest overlater mer enn gjerne kriminaliteten til strafferettsapparatet fordi det har blitt begått et overgrep mot dem, de har noe å vinne ved det, de mener at gjerningspersonen fortjener straff, og fordi de vil slippe det bry og tidsspille som mekling, forsoning og gjenoppretelse ofte medfører.

Nils Christie synes å mene at det ikke er mulig å vinne fram i kampen mot høye og stigende fangetall med mindre man forstår og legger til grunn at kriminalitet ikke finnes. Hvis det er en slik indre sammenheng, hvordan kan det da ha seg at fangetallet ble redusert meget sterkt i Norge i løpet av siste halvdel av

1800-tallet, og at det samme skjedde i Finland i tiårene etter 2. verdenskrig? Meg bekjent var det ingen som i disse tilfellene argumenterte med utgangspunkt i at kriminaliteten ikke finnes. Jeg er redd at utsikten til lavere fangetall er svært dårlig hvis den er betinget av at politikere og befolkning først skal overbevises om at kriminalitet ikke finnes, og at en handling som vanligvis kalles kriminalitet, er like moralsk nøytral som influensa eller noe annet uønsket.

Videre advarer Nils Christie mot at min forståelse og bruk av begrepet kriminalitet stenger for alternativ tenking. Historisk erfaring viser at han neppe har rett: Oppfatninger av straff, av enkelte handlinger og straffemetoder har gjennomgått meget betydelige endringer i den vestlige verden de siste århundrer, mens kriminalitetsbegrepet har vært i flittig bruk. Dessuten: Jeg har ikke skrevet at man må straffe, bare at man *kan*, og jeg har heller ikke skrevet noe om hvilke straffer man (eventuelt) kan benytte. Med utgangspunkt i et førstrafferettslig, allmenmoralsk begrep om straff betyr berettigelsen til å straffe P for en handling P er ansvarlig for, at P må gi troverdig uttrykk for anger og beklage det gale P har gjort, ta skammen for handlingen inn over seg, være villig til å kompensere for skader og akseptere rimelige og forutsebare sanksjoner som handlingen kan medføre. *Hva* innenfor den alternative tenkning er det jeg har stengt meg selv ute fra å forstå? Men hvis Nils Christie mener at enhver tanke om straff er prinsipielt uforenlig med å tenke alternativt, er han og jeg uenige, og jeg har selskap med mange fagfeller både i Australia, USA og Europa. Som utfordring til å fremlegge argumentasjon som begrunner uforenligheten, hvis han mener det, viser jeg til den britiske strafferettsfilosofen Antony Duff (2002), som etter min oppfatning argumenterer godt for at straff og alternativ tenking er mulig å forene.

Til slutt: Jeg deler Nils Christies oppfatning at språk er av svært sentral betydning for samfunnsfag, herunder kriminologi, men åpenbart av andre grunner enn han. De sosiologisk mest velargumenterte innspill de siste tiårene til forståelse av språkets betydning i sosialt liv finner jeg i videreutviklingen av John L. Austins teori om talehandlinger (i *How to do things with words*, 1962). Jeg sikter særlig til to bidragsytere. Jürgen Habermas' begreper kommunikativ handling og kommunikativ makt (*The Theory of Communicative Action*) og hans forståelse av rettens dualistiske karakter, som både en tvangsinstitusjon og en institusjon som sikrer frihet, i spenningsfeltet mellom det som faktisk er sosialt akseptert og det som kan gjøre krav på gyldighet i lys av ulike normer (*Between Facts and Norms*). John R. Searl har klargjort hvordan institusjonaliserte ordninger er en særegen type sosiale fakta, skapt ved hjelp av språkhandlinger, men likevel er de mer enn bare ord (*The Construction of Social Reality*). Å kaste vrak på deres innsikter og argumentere for et objektspråk renset for normativ "klebrighet" fremstår ikke som et skritt som vil fremme fruktbar sosiologisk innsikt i kriminologien.

Henvisninger:

- Christie, N. (1977): "Conflicts as Property." *British Journal of Criminology*, vol 17. (1), s. 1-15.
- Duff, R.A. (2002): "Restorative punishment and punitive restoration", s. 82-100 i: Walgrave, L. (ed): *Restorative Justice and the Law*. Cullompton: Willan Publishing.
- Habermas J. (1984 og 1987): *The Theory of Communicative Action*, 2 bd., Boston: Beacon.
- Habermas J. (1998): *Between Facts and Norms*. Cambridge: Polity Press.
- Hart, H. L. A. (1963): *Law, Liberty and Morality*. Stanford: Stanford University Press.
- Olaussen, L.P.(2004): "Hvorfor er kriminalitet en sosial realitet?" *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*, nr. 1, s. 24-38.
- Schutz, A: *The Phenomenology of the Social World*. London: Heinmann Educational Books : 1967.
- Searl, J. R. (1995): *The Social Construction of Social Reality*. New York/London: The Free Press.

Noter:

- ¹ Jeg deler følgelig ikke det rettsmoralistiske syn at det er moralsk legitimt å bruke strafferettslige sanksjoner overfor handlinger som representerer under uten å medføre intendert/utillatelig uaktsom skade på eller krenkelse av andre (homoseksualitet, samliv uten å være gift, prostitusjon, overdreven bruk av rusmidler o. l.). Hart (1963) har etter mitt syn rett i at slik lovgivning lett blir kamuflasje for konservering av konvensjonell moral, og dessuten: Hvis et samfunn skulle ha moralsk rett til å bruke straff til å styrke hvilke moralnormer som helst, ville det ikke være mulig å legitimere en *kritisk moral*: moralske prinsipper som er nødvendige for kritikk av sosiale institusjoner, inklusive det rådende moralsyn. Et rettsmoralistisk standpunkt er vanskelig å forene med den frihet til kritikk som et samfunn må tillate. Og Hart argumenterte godt uten å måtte forutsette at kriminalitet ikke finnes.

Adresse:

Institutt for kriminologi og rettssosiologi
 Juridisk fakultet
 Pb. 6706, St. Olavs plass
 N-0130 Oslo
 E-post: l.p.olaussen@jus.uio.no